

וּחִי אַחִיר עֵמֶךְ (וִיקְרָא כֹה, לַז) צֶדֶק חֲבֵרְתִּי יְהוּדִי בַּמִּדִּינָה יִשְׂרָאֵל

מבוא

במגילת העצמאות מוצהר שמדינת ישראל "תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזנם של נביאי ישראל".

במציאות, הפערים חברתיים והכלכליים במדינת ישראל הם מן הגבוהים במדינות העולם, ויוקר המחיה מביא לכך שתושבים רבים חסרים צרכי קיום בסיסיים, כגון דיור, מזון ומרפא.

המונח "צדק חברתי" אינו מופיע בתורה או במקורות חז"ל מאוחרים יותר. עם זאת, במקרא פסוקים העוסקים במצוות שמיטה, במצוות יובל, באיסור הלואה בריבית, ביחס לעני, לגר ולתושב, לאלמנות וליתומים. בפסוקים אלו ניכרת שאיפה למנוע היווצרות פערים ולצמצם חוסר שוויון קיצוני.

הפעילות מיועדת לעורר את המשתתפים לחשיבה על צדק חברתי יהודי ולהעלאת רעיונות מעשיים לקידום ערכי הצדק החברתי ולמימושם.

מטרות

1. לברר עם המשתתפים את משמעות המונח "צדק חברתי" ואת שורשיו היהודיים בהקשר לנושא העוני.
2. להגביר את מודעותם של המשתתפים לנושא העוני בחברה.
3. להביא את המשתתפים לברר את שאלת אחריות האדם, הקהילה והמדינה לעניים בחברה.
4. לפתח בקרב התלמידים מוטיבציה לזיהוי צרכים בחברה בישראל וליזום מעשים למימוש צדק חברתי ולקידומו.

עזרים

- מחשב ואפשרות חיבור למקרן דיגיטלי לצורך הקרנת השירים והקליפים.
- נספח 1: דף לימוד בחברותא – "וּחִי אַחִיר עֵמֶךְ".
- נספח 2: דפי מקורות לקבוצות.

מהלך הפעילות

שלב א': פתיחה

המנחה יסביר שהשיעור יעסוק בנושא הצדק החברתי ובשאלת האחריות למימוש ויציג לתלמידים את השאלות: מה זה צדק חברתי בעיניכם ומה הוא כולל, על מי מוטלת האחריות לקיומו של צדק חברתי.

לאחר שכמה תלמידים יתייחסו לשאלה, המנחה יקרין את סרטון השיר "[שוועת עניים](#)". אפשרות נוספת: אפשר לקרוא או להשמיע את השיר "[בן בלי בית](#)", מאת אבי קורן, בביצוע של זוהר ארגוב.

שאלות לדיון לאחר הקרנת הסרט או השיר

1. איזו תמונת מצב עולה מתוך הסרט או השיר?
2. מה תחושתכם ביחס למתואר בסרט או בשיר?
3. האם אתם מכירים את המציאות המתוארת בשיר? האם נפגשתם עם אדם במצב כזה? היכן? מה אתם מרגישים ביחס למציאות זו?
4. על מי מוטלת האחריות לעניים ולמחוסרי דיור? על הממשלה? על הקהילה? על העניים עצמם?
5. כיצד המדינה צריכה לטפל בתושביה העניים?
6. האם לכם, כבני נוער, יש אחריות כלפי אנשים עניים? באילו דרכים אתם יכולים לסייע להם?

שלב ב': לימוד בחברותא

המנחה יחלק למשתתפים דף לימוד "וחי אחיך עמך" (נספח 1) ויבקש מהם לעיין בדף בזוגות ולענות על השאלות הרשומות בדף.

שאלות לדיון במליאה

1. על-פי הפסוקים בספר ויקרא, מהי תפיסת היהדות בעניין צדק חברתי?
2. באיזו מידה תפיסה זו מתאימה לחיים במדינת ישראל של היום?
3. לפי דעתכם, על מי מוטלת האחריות לדאגה לעניים במציאות הנוכחית?

שלב ג': קבוצתי

המנחה יחלק את המשתתפים לשלוש קבוצות, כל קבוצה תייצג עמדה שונת בשאלה על מי מוטלת האחריות לדאוג לחלשים בחברה.

- קבוצה א' תייצג את העמדה שהאחריות היא אישית ומוטלת על האדם עצמו.
 - קבוצה ב' תייצג את העמדה שהאחריות מוטלת על הקהילה.
 - קבוצה ג' תייצג את העמדה שהאחריות מוטלת על המדינה.
- כל קבוצה תקבל משימה קבוצתית ותתבקש לבצע את המשימה.

שלב ד': במליאה

כל קבוצה תציג את העמדה שלה, בהתבסס על המקורות שעסקה בהם, ותנסה לשכנע בצדקת עמדתה.

שאלות לדיון

1. לאיזו עמדה התחברתם? מדוע?
 2. עם אילו מקורות הזדהיתם? מדוע?
 3. איזו עמדה משקפת בצורה הטובה ביותר את המצב הקיים בחברה שלנו?
 4. מהו המצב הרצוי לדעתכם? כיצד ניתן להגיע אליו?
 5. מה אתם, כבני נוער, יכולים לעשות כדי לקרב את המצב המצוי למצב הרצוי?
 6. מדוע חשוב שבני נוער יגלו ערנות לאי-צדק חברתי ויפעלו למען חברה צודקת?
- לסיכום, המנחה יערוך סבב סיכום שבו יבקש מכל משתתף לומר באיזו משלוש העמדות הוא תומך בעקבות הדיון, ומדוע.

נספח 1: העם דורש צדק חברתי (יהודי)

האם מחירי הדיור, המזון
והחינוך אינם מדרדרים
את מצב כולנו?

"אח שלי"
האומנם כולנו אחים?
בני חצור הגלילית, ירוחם
ומדינת תל-אביב?

"משכנתא"
הלוואה בריבית שאדם מקבל ממוסד
כספי או מאדם פרטי בערבות ביתו או
קרקעותיו (אבן-שושן)

"וטעם וחי אחיך עמך –
שיחיה עמך, והיא
מצוות עשה
להחיותו..." (פירוש
הרמב"ן) – קל או קשה?

" וְכִי-יִמּוֹךְ אֶחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ:
וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשָׁב וְחִי עִמָּךְ.
אֶל תִּקַּח מֵאִתּוֹ נֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית
וְיֵרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ וְחִי אֶחִיךָ עִמָּךְ.
אֶת כֶּסֶףךָ לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנִשְׁךָ
וּבְמִרְבִּית לֹא תִתֵּן אֵכָלךָ...".

ויקרא כה, לה-לז

שאלות ומשימות

1. מהן דרכי ההתנהגות הראויות כלפי העני על-פי הפסוקים?
2. על מי מוטלת האחריות לטיפול בעני על-פי הפסוקים?
3. היזכרו בגלי המחאה החברתית, חפשו ורשמו שלוש דרישות של ציבור המפגינים.
4. האם דרישות אלו עולות בקנה אחד עם הכתוב בפסוקים בוויקרא?

נספח 2: דפי מקורות לקבוצות

קבוצה א' – אחריות אישית

מקור א'

לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור, וכן ציוו חכמים ואמרו: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואפילו היה חכם ומכובד והעני [נעשה עני], יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות, מוטב לפשוט עור בהמות נבלות ולא יאמר לעם: חכם גדול אני, כהן אני, פרנסוני, ובכך ציוו חכמים, גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים ונושאי הקורות ושואבי מים לגנות ועושי הברזל והפחמים ולא שאלו מן הצבור ולא קיבלו מהם כשנתנו להם. (רמב"ם משנה תורה, הלכות מתנות עניים, י' יח)

מקור ג'

האחריות לרווחת הפרט מוטלת בעיקר על האדם עצמו. ההשקפה הנאו-ליברלית גורסת כי חירות האדם היא ערך עליון. לכל אדם רצונות, העדפות וחלומות משלו, והוא זכאי לבחור ולהחליט בענייניו. גם האחריות לגורלו מוטלת על האדם עצמו – הוא האחראי להעדפותיו, לבחירותיו, להחלטותיו ולעתיידו. המדינה אינה צריכה לקבל על עצמה את האחריות הראשונית לרווחת הפרט, כי בכך היא מסירה ממנו את האחריות לדאוג לעצמו ומייצרת תלות. בכך יש משום פגיעה בכבודו ובחירותו האישית של הפרט.
מתוך: גודמן, שירה וברק, מיכל (2011), **אתגר הרווחה במדינה הדמוקרטית מדיניות חברתית-כלכלית בישראל**, ירושלים: משרד החינוך – המזכירות הפדגוגית, עמ' 45.

מקור ב'

- **"אל תאהב שנה פן תורש פקח עיניך שבע לחם"** (משלי כ, יג) – אדם נעשה עני כי הוא אוהב לישון ואינו עובד לפרנסתו.
- **"כי סבא וזולל יורש וקרעים תלביש נומה"** (משלי כג, כא) – אדם נעשה עני כי הוא זולל וסובא, מבזבז את כל הכסף שהוא מרוויח על מותרות.

שאלות לדין

1. מהי עמדת הקטעים בעניין האחריות לעוני?
2. אילו טיעונים מקובלים עליכם? אילו טיעונים אינם מקובלים עליכם? מדוע?
3. מהו הערך הגדול בלא להזדקק לבריות?
4. מה דעתכם על דברי הרמב"ם: "ואפילו היה חכם ומכובד והעני, יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות"?
5. לאדם מובטל הוצעה עבודה שאינו רגיל בה וששכרו בה נמוך משכרו בעבודתו הקודמת. האם עליו לקבל כל הצעה? נמקו.
6. ההשקפה הנאו-ליברלית מטילה על העני את האחריות למצבו וטוענת שאדם נעשה עני כתוצאה מהמעשים שלו. האם אתם מסכימים עם קביעה זו? מדוע?
7. לדעתכם, מהו היחס בין מקומה של הקהילה ושל המדינה בדאגה לפרט ובין אחריותו של האדם לדאוג לפרנסתו ולפרנסת ביתו?
8. על-פי המקורות, כיצד אפשר למנוע את תופעת העוני בחברה שלנו?
9. מהי האחריות שיש לכם, כבני נוער, כלפי אנשים חלשים בחברה? באילו דרכים תוכלו לעזור להם?

קבוצה ב' – אחריות הקהילה

הקהילה (או העדה) מיוסדת על תודעת האחריות והערבות ההדדית של חבריה.

מקור א'

על חובת ההתחשבות בזולת ציוותה אותנו התורה במצווה מפורשת: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, והחזקת בו... וחי אחיך עמך" (ויקרא כה, לה-לו).

מקור ב'

כל עיר שיש בה ישראל, חייבין להעמיד מהם גבאי צדקה – אנשים ידועים ונאמנים שיהיו מחזירין על העם מערב שבת לערב שבת ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו, והן מחלקין המעות מערב שבת לערב שבת ונותנין לכל עני ועני מזונות המספיקין לשבעה ימים, וזו היא הנקרא **קופה**. (רמב"ם משנה תורה, הלכות מתנות עניים, ט)

מקור ג'

זוהי חובתנו של דורנו בעודנו נכנסים אל המאה ה-21: **סולידריות** עם החלשים, עם הנרדפים, עם הבודדים, עם החולים ועם המיואשים. חובתנו תבוסא באמצעות הרצון להעניק משמעות אצילית ואנושית לקהילה, שכל החברים בה יגדירו את עצמם לא באמצעות זהותם שלהם, כי אם באמצעות זהותם של האחרים. (אלי ויזל)

מקור ד'

עד שכמות גדולה של אנשים לא תתמלא בתחושת **אחריות** לרווחתם של אחרים, צדק חברתי לעולם לא יושג... אני מאמינה שעלינו לפעול לכך שנתקרב יותר ויותר לעידן, שבו שום אדם לא יחיה בעוד אדם אחר סובל. (הלן קלר)

מקור ה'

מצוות עשה מן התורה להלוות לעניי אחינו... ומצווה זו גדולה יותר ממצוות הצדקה, שאין העני **בוש** (מתבייש) בדבר כל כך, גם שבזה תומך ידו ומחזיק אותו שלא יתמוטט לגמרי. (ר' ישראל-מאיר הכהן מראדין בספרו "אהבת חסד" [ה"חפץ חיים", חי בליטא במאה ה-20]).

שאלות לדין

1. מהי עמדת הקטעים בעניין האחריות לעוני?
2. אילו טיעונים מקובלים עליכם? אילו טיעונים אינם מקובלים עליכם? מדוע?
3. איך לדעתכם מרגיש אדם שנזקק לציבור?
4. פעם נפטר אדם ואמרו עליו שהוא מת מרעב, הגיב אחד הנוכחים ואמר: "הוא לא מת מרעב, הוא מת מבושה". הסבירו. כיצד אפשר למנוע מהעני את הבושה? היעזרו במקור ה'.
5. מהמקורות שלפניכם עולה כי על הקהילה מוטלת חובה ואחריות כלפי היחיד. האם לדעתכם מוטלת על האדם חובה לדאוג לעצמו? באילו דרכים?
6. על-פי המקורות, כיצד אפשר למנוע את תופעת העוני בחברה שלנו?
7. מהי האחריות שיש לכם, כבני נוער, כלפי אנשים חלשים בחברה? באילו דרכים תוכלו לעזור להם?

מקור א'

"המדינה ניתנה לבני-אדם, ולא בני אדם למדינה. הדאגה הנאמנה לפרט, ליחד, לכל איש ואיש – היא תמציתה של כל פעולת המדינה." (דויד בן-גוריון)

מקור ב'

מדינת ישראל מגדירה עצמה מדינת רווחה.

מדינת רווחה: כינוי למדינה אשר על-פי חוק דואגת לאזרחיה מלידתם ועד מותם בתחומים חברתיים וכלכליים, כמו חינוך, בריאות ורווחה.

במדינת רווחה, חובת המדינה כלפי אזרחיה מעוגנת בזכויות הפרט. המהפכה הציונית והקמת מדינת ישראל הסיטו את חובת הטיפול בנזקים מן היחיד והקהילה הקטנה אל "הקהילה הגדולה", המדינה.

חובה זו – המעוגנת בחוקי המדינה – נובעת מזכותו של כל אזרח ליהנות מתנאי קיום נאותים בכל גיל ובכל מצב. ביטוי להשקפה זו מוצאים בדברים שאמרה גולדה מאיר בכנסת בשנת תשי"ג, 1953, עם הגשת חוק הביטוח הסוציאלי לקריאה ראשונה: "ולא בחסדם של נדיבים יהיו תלויים החלשים בתוכנו – כי אם בתור אזרחי המדינה יקבלו את המגיע להם".

מקור ג'

זאב ז'בוטינסקי טען שבחברת מופת, המדינה צריכה לדאוג לצרכים הבסיסיים של כל אדם שאינו מסוגל לדאוג לעצמו.

"אני מצייר לעצמי שהדבר שאנו מכנים אותו בשם 'הצרכים האלמנטריים' של אדם רגיל... כולל חמישה דברים: אוכל, דירה, בגדים, האפשרות לחנך את הילדים והאפשרות להתרפא במקרה של מחלה. בעברית אפשר לסמן דבר זה בקיצור: מזון, מעון, מלבוש, מורה, מרפא – חמש פעמים מס."

ביחס לכל אחד מן הצרכים הללו, מגדירה כל מדינה בכל תקופה מושג ידוע על מינימום מספיק, וחובתה של המדינה צריכה להיות: "כל אדם שמודיע שהוא דורש את חמש המ"מין צריך לקבל אותן. זהו הראשון משני החוקים שלי. מכאן יש להסיק שבידי המדינה צריכה להיות תמיד האפשרות לספק את חמש המ"מין לכל אותם האזרחים שידרשו אותן. מאין תיטול אותן המדינה? התשובה על כך הוא החוק השני שלי: המדינה תיטול אותן בכוח מן האומה ממש כמו שהיא נוטלת כיום מסים אחרים ומכרחת בני אדם צעירים לעבוד בצבא."

(ז'בוטינסקי, זאב, "הגאולה הסוציאלית", בתוך: כתבים, כרך רשימות, תל-אביב: עמיחי, עמ' 297-298)

מקור ד'

כל אדם, כל קבוצה וכל עם, מרגישים עצמם חדורים תחושת שליחות לשנות את העולם, לבנותו מחדש על יסודות של צדק... הציונות טוענת לא רק לצורך בניית מולדת למען העם היהודי המעונה, שהרי בכך נוגע הדבר לעם אחד בלבד. מדובר בהצגה לפני העולם כולו דגם – מופת למשטר-מדינה צודק, "כי מציון תצא תורה". עיניכם הרואות, ידידי! אני מאמין ומשוכנע כי תוך זמן קצר... תיברא או תימצא תכנית חדשה לתיקון העולם.

שאלות לדיון

- מהי עמדת הקטעים בעניין האחריות לעוני?
- אילו טיעונים מקובלים עליכם? אילו טיעונים אינם מקובלים עליכם? מדוע?
- מה תפקידה של מדינת ישראל לפי המקורות שקראתם?
- מהם חמשת צרכיו הבסיסיים של כל אדם לפי זאב ז'בוטינסקי? האם לדעתכם המדינה מחויבת לספק אותם לכל אזרח? האם היא מסוגלת לעמוד בכך?
- מתוך המקורות עולה כי על המדינה מוטלת חובה ואחריות לדאוג לאזרח. לדעתכם, האם מוטלת על האדם אחריות לדאוג לעצמו? באילו דרכים?
- מה דעתכם על טענתו של ז'בוטינסקי ש"מדינת ישראל תהיה בפני העולם דגם מופת למשטר מדינה צודק"? כיצד עליה לעשות זאת?
- על-פי המקורות, כיצד אפשר למנוע את תופעת העוני בחברה שלנו?
- מהי האחריות שיש לכם, כבני נוער, כלפי אנשים חלשים בחברה? באילו דרכים תוכלו לעזור להם?